

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः। अग्निः। जगती

यज्ञेन वर्धत जातवेदसमग्निं यजध्वं हविषा तना गिरा।

समिधानं सुप्रयसं स्वर्णरं द्युक्षं होतारं वृजनेषु धूर्षदम् ॥ २.००२.०१

समिधानम्- सम्यगिद्धम्। सुप्रयसम्- शोभनान्नम्। स्वर्णरम्- स्वर्गनितारम्। द्युक्षम्- दीप्तम्। होतारम्- देवाह्वितारम्। वृजनेषु- सैन्येषु। धूर्षदम्- बलकर्तारम्। जातवेदसम्- जातविद्यम्। अग्निम्- पावकं सर्वभूतहितक्रतुम्। यज्ञेन- दानेन पूजया सङ्गतिकरणेन। वर्धत- वर्धयत। तना- विस्तृतया। गिरा- वाचा। यजध्वम्- पूजयत ॥१॥

अभि त्वा नक्तीरुषसो ववाशिरेऽग्ने वत्सं न स्वसरेषु धेनवः।

दिव इवेदरतिर्मानुषा युगा क्षपो भासि पुरुवार संयतः ॥ २.००२.०२

पुरुवार- बहुभिर्वरणीय। अग्ने- पावक सर्वभूतहितक्रतो। स्वसरेषु- गोष्ठेषु। धेनवः- गावः। वत्सम्- शाबम्। न- इव। त्वा- भवन्तम्। नक्तीरुषसः- दिवारात्रम्। अभि ववाशिरे- उपासकाः कामयन्ते। दिव इव- नभो यथा तथा। अरतिः- रागरहितः सन्। मानुषा युगा क्षपः- मनुष्यप्रज्ञाप्रतीकनिशा अपि। संयतः- नियमयुक्तः सन्। भासि- प्रकाशयसि ॥२॥

तं देवा बुध्ने रजसः सुदंससं दिवस्पृथिव्योररतिं न्येरिरे।

रथमिव वेद्यं शुक्रशोचिषमग्निं मित्रं न क्षितिषु प्रशंस्यम् ॥ २.००२.०३

रजसः- लोकस्य। बुध्ने- मूले। सुदंससम्- सुदर्शनम्। दिवस्पृथिव्योः- द्यावापृथिव्योर्मध्यस्थम्। अरतिम्- रागरहितम्। रथमिव वेद्यम्- रथमिव लक्ष्यप्रापकमिति भावः। शुक्रशोचिषम्- शुभ्रप्रकाशम्। मित्रं न- सखायमिव स्थितम्। प्रशंस्यम्- स्तुत्यम्। तम्- अमुमग्निम्। देवाः- द्योतनशक्तयः। न्येरिरे- प्रेरितवन्तः ॥३॥

तमुक्षमाणं रजसि स्व आ दमे चन्द्रमिव सुरुचं हार आ दधुः।

पृश्न्याः पतरं चितयन्तमक्षभिः पाथो न पायुं जनसी उभे अनु॥ २.००२.०४

पृश्न्याः पतरम्- द्युलोके पतन्तम्। अक्षभिः- दर्शनैः। चितयन्तम्- चेतयमानम्। पाथो न पायुम्- उदकमिव पालकम्। उभे जनसी- जनयित्र्यौ द्यावापृथिव्यौ। अनु। स्थितम्। रजसि- लोके। उक्षमाणम्- सिञ्चन्तम्। चन्द्रमिव- सोममिव। सुरुचम्- सुष्ठु रोचमानम्। स्वे दमे- स्वकीयसदने। आ- आभिमुख्येन। हारे- स्वध्याने। आ दधुः- उपासका धारयन्ति॥४॥

स होता विश्वं परि भूत्वध्वरं तमु हव्यैर्मनुष ऋञ्जते गिरा।

हिरिशिप्रो वृधसानासु जर्भुरद्यौर्न स्तृभिश्चितयद्रोदसी अनु॥ २.००२.०५

सः- असौ। होता- देवाहाता। विश्वम्- सर्वम्। अध्वरम्- सर्वलोकहितं ध्वररहितं कर्म। परि भूतु- परितो भवतु। तम्। हव्यैः- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्यैः। गिरा- मन्त्रेण। मनुषः- उपासकाः। ऋञ्जते- मण्डयन्ति। हिरिशिप्रः- आहरणशीलनासिकायुक्तः। प्राणायामपर इति भावः। वृधसानासु- वर्धमानासु भावनासु। जर्भुरत्- पूर्यमाणो गन्ता भवति। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। अनु। द्यौर्न- नभ इव। स्तृभिः-स्वव्याप्तिभिः। स्तृजू आच्छादने। चितयत्- चेतयति॥५॥

स नो रेवत्समिधानः स्वस्तये संददस्वान्रयिमस्मासु दीदिहि।

आ नः कृणुष्व सुविताय रोदसी अग्ने हव्या मनुषो देव वीतये॥ २.००२.०६

सः- असौ त्वम्। नः- अस्मभ्यम्। समिधानः- उद्दीपितः। स्वस्तये- मङ्गलाय। रेवत् रयिम्- दानयोग्यधनम्। संददस्वान्- प्रयच्छन्। अस्मासु। दीदिहि- प्रदीप्तो भव। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। नः- अस्माकम्। सुविताय- शोभनाय। आ कृणुष्व- कुरु। अग्ने। देव। मनुषः- मनुष्यदत्तानि। हव्या- हव्यानि। वीतये- भक्षणाय। कुरु॥६॥

दा नो अग्ने बृहतो दाः सहस्रिणो दुरो न वाजं श्रुत्या अपा वृधि।

प्राची॒ द्यावा॑पृथि॒वी ब्रह्म॑णा कृधि॒ स्व॑र्णं शुक्रमुषसो॒ वि दि॒द्युतः॑ ॥ २.००२.०७

अग्ने । बृहतः- महतः । सहस्रिणः- प्रभूतान् । नः- अस्मभ्यम् । दाः- देहि । न वाजम्-
अन्नभण्डारद्वारमिव । दुरः-श्रुतिभण्डारद्वारम् । श्रुत्यै- श्रुतिग्रहणाय । अपा वृधि- अपावृणु । प्राची-
प्राचीने । द्यावापृथिवी- द्यावापृथिव्यौ । ब्रह्मणा- मेधया । कृधि- कुरु । उषसः- विद्याः । स्वर्णं
शुक्रम्- दीप्तं स्वर्गम् । वि दिद्युतुः- विशेषेण द्योतयन्ति ॥७॥

स इ॒धान॑ उ॒षसो॒ राम्या॒ अनु॒ स्व॑र्णं दी॒देद॑रुषेण॒ भानु॑ना ।

हो॒त्राभि॑र॒ग्निर्म॑नुषः स्वध्व॒रो राजा॑ वि॒शाम॑ति॒थिश्चारु॑रायवे ॥ २.००२.०८

होत्राभिः- वाग्भिः । मनुषः- मनुष्यस्य । स्वध्वरः- शोभनकमप्रिरकः । राजा- स्वामी । विशाम्-
प्रजानाम् । अतिथिः । आयवे- मनुष्याय । चारुः- कल्याणः । सः- असावग्निः सर्वभूतहिक्रतुः ।
इधानः- उद्दीपितः । राम्याः- रमणीयाः । उषसः- विद्याः । अनु । स्वर्णं- आत्मसूर्य इव । अरुषेण
भानुना- स्वप्रकाशेन । दीदेत्- दीपयति । ॥८॥

ए॒वा नो॑ अग्ने अ॒मृते॑षु पू॒र्व्यं धी॒ष्पीपा॑य बृह॒द्विवे॑षु मा॒नुषा॑ ।

दुहा॑ना धे॒नुर्वृ॑जने॒षु का॒रवे॒ त्मना॑ श॒तिनं॑ पु॒रुरूप॑मिषणि ॥ २.००२.०९

बृहद्विवेषु अमृतेषु पूर्व्यं- देवेषु प्राचीन । अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो । एव- इत्थम् । नः- अस्माकम् ।
मानुषा धीः- धारणा । पीपाय- प्याययति । वृजनेषु- दुःखेषु । कारवे- अग्न्युपासकाय । त्मना-
आत्मना । इषणि- सदेषणायाम् । शतिनं पुरुरूपम्- प्रभूतदैवीसम्पदाम् । धेनुः- अदितिः । दुहाना-
दोग्ध्री भवति ॥९॥

व॒यम॑ग्ने अर्वी॒ता वा सु॒वीर्यं॑ ब्रह्म॑णा वा चि॒तये॑मा॒ जनाँ॑ अति ।

अ॒स्माकं॑ द्यु॒म्नम॑धि पञ्च॑ कृ॒ष्टिषू॒च्चा स्व॑र्णं शु॒शुची॑त दु॒ष्टर॑म् ॥ २.००२.१०

अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो । वयम् । अर्वता- प्राणेन । ब्रह्मणा- मेधया मन्त्रेण वा । जनान् अति-
अन्तरायभूतान् जनानतिक्रम्य । सुवीर्यम् । चितयेम- जानीमः । पञ्च कृष्टिषु- पञ्चजनेषु
ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्रनिषादेषु । उच्चा- उत्कृष्टम् । स्वर्ण- सूर्यमिव । अस्माकम् । दुष्टरम्-
अनतिक्रमितव्यम् । द्युम्नम्- ज्ञानम् । शुशुचीत- प्रकाशय ॥१०॥

स नो बोधि सहस्य प्रशंस्यो यस्मिन्सुजाता इषयन्त सूरयः ।

यमग्ने यज्ञमुपयन्ति वाजिनो नित्ये तोके दीदिवांसं स्वे दमे ॥ २.००२.११

अग्ने । सः- असौ त्वम् । सहस्य- सहस्रो जात । प्रशंस्यः- स्तुत्यः सन् । यस्मिन् । सुजाताः-
शोभनजन्मानः । सूरयः- विद्वांसः । इषयन्त- त्वामिच्छन्ति । यम् । नित्ये तोके- भवतः
नित्यवत्सभूतस्य मम । स्वे । दमे- सदने । दीदिवांसम्- ज्वलन्तम् । यज्ञम् । वाजिनः- भवदीयाः
प्राणभूता अश्वाः । उपयन्ति- उपगच्छन्ति । नः- अस्माकं तस्मिन्यज्ञे । बोधि- जागृहि ॥११॥

उभयासो जातवेदः स्याम ते स्तोतारो अग्ने सूरयश्च शर्मणि ।

वस्वो रायः पुरुश्चन्द्रस्य भूयसः प्रजावतः स्वपत्यस्य शग्धि नः ॥ २.००२.१२

जातवेदः- जातविद्य । अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो । ते- तव । शर्मणि- कल्याणगुणे । स्तोतारः-
प्रशंसकाः । सूरयश्च- मेधाविनश्च । उभयासः- उभयलम्भकाः । स्याम- भवेम । नः- अस्मभ्यम् ।
वस्वः- निवासभूताम् । पुरुश्चन्द्रस्य- आह्लादकरीम् । भूयसः- प्रभूताम् । प्रजावतः स्वपत्यस्य-
शोभनपुत्रपौत्ररूपिणीम् । रायः- सम्पदम् । शग्धि- प्रयच्छ ॥१२॥

ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेशसमग्ने रातिमुपसृजन्ति सूरयः ।

अस्माञ्च ताँश्च प्र हि नेषि वस्य आ बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ २.००२.१३

पूर्वं व्याख्यातम् (२.१.१६) ॥१३॥